

PRIM BERTRAN ROIGÉ*

***ESTUDIANTS CATALANS A LA UNIVERSITAT DE BOLONYA
(SEGLE XIII)***

ABSTRACT

The presence of Catalan students at the University of Bologna during the 13th century. Most of these students follow the teachings of the great masters and professors of Civil and Canonical Law. Most of them came from families of the lower nobility, as is the case of the prestigious Raymond of Penyafort and members of the Urtx-Mataplana family. Many of them occupied ecclesiastical positions, in Barcelona, Elne, Girona, Lleida, Urgell and Vic. They bought and sold manuscripts, and often deposited them as security for money lent. They formed a cohesive group with strong links of solidarity. There are many references to the prices and value of books.

OFRENA.

Aquest treball és resultat de la recerca feta durant la meva estança al Col·legi d'Espanya de Bolonya, els cursos 1974-76. La voluntat de completar i ampliar l'estudi va frenar la seva publicació. Tanmateix ara, en record del bon amic José Ramón Juliá Viñamata, i el fet que el tema de la història de les Universitats fos un dels seus objectius,¹ i que va ser l'estudi del dret la seva primera vocació, penso que s'escau plenament oferir-li aquestes notícies que vaig recollir fa temps sobre els primers estudiants que, procedents del Principat de Catalunya, anaren a cercar el saber sota

* Professor titular d'Història Medieval. Universitat de Barcelona.

1. Penso, per exemple, en el seu interessant article *El Estudio General de Lérida a finales del siglo XIV: Las reformas de Martín el Humano*, "Miscel·lània Homenatge a Josep Lladonosa", IEI, Lleida, 1992, pp. 323-348. També en la seva decidida col·laboració com a comissari de l'exposició que, dirigida pel prof. Salvador Claramunt, es feu a la Universitat de Barcelona amb motiu del 550 aniversari de la seva fundació.

el mestratge de l' "Alma Mater Studiorum" bolonyesa, amb tots els seus inconvenients i riscos, com recorda el "Privilegium Scholasticum"² de Frederic I Barba-roja (1158), en referir-se als estudiants "que s'han hagut d'exiliar per amor a la ciència i a la saviesa... [que] de rics s'han convertit en pobres, i per amor al saber s'exposen contínuament a perills de tota mena, i a vexacions físiques per part d'homes malvats i de baixa condició..." i a favor dels quals, diu Frederic I, "hem decretat que ningú sota cap excusa gosi atorgar-se el dret de represàlia contra els estudiants, ni s'atreveixi a maltractar-los per algun deute contret en qualsevol lloc o indret, com tenim entès que ha succeït algunes vegades i es continua fent com si fos una perversa consuetud..."

INTRODUCCIÓ.

És prou coneguda l'activitat cultural, intel·lectual i docent de les terres catalanes a l'alta Edat Mitjana, vinculades als "scriptoria" monàstics i a les escoles catedralícies, els prestigi de les quals, tant la d'Urgell, com la de Girona, Barcelona o Vic, foren prou rellevants a l'entorn del canvi de mil·leni i en els anys posteriors.³ Tanmateix el prestigi dels grans mestres de la jurisprudència de l'Estudi de Bolonya —com els de teologia de París— començà molt aviat a atreure l'interès d'alguns prelatos catalans interessats per l'alta formació dels seus clergues. Així ho veiem amb el bisbe de Girona, Guillem de Monells que, el 1173, promulgà una constitució en virtut de la qual els clergues que volguessin ampliar els seus estudis a l'estranger poguessin percebre una quantitat i emoluments extraordinaris lliurats per la pabor dia de la catedral per tal de sobreviure allà on anessin a estudiar.⁴ Al primer terç del segle XIII, un altre prelat català, el bisbe de Vic, Guillem de Tavertet (1229),⁵ i el

2. Sobre aquest aspecte concret i sobre l'estreta relació Imperi-Universitats, vid.: MARONGUIU, ANTONIO: *Il "Privilegio Scolastico" di Federico Barbarossa e la sua efficacia*, "Studi Sassaressi" (Sassari), 1 (1969), pp. 125-140. També DE VERGOTTINI, GIOVANNI: *Lo Studio di Bologna, l'Impero, il Papato*, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, Spoleto, 1996², pp. 27-44.

3. MUNDÓ, ANSCARI M.: *Importación, exportación y expoliaciones de códices en Cataluña (siglos VIII al XIII)*, "Coloquio sobre circulación de códices y escritos entre Europa y la Península en los siglos VIII-XIII", Universidad de Santiago, Santiago 1988, pp. 87-134. ALTURO PERUCHO, JESÚS: *La cultura llatina medieval a Catalunya. Estat de la qüestió*, "Symposium Intern. sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)", Generalitat de Catalunya, Barcelona 1991, pp. 21-41, especialment pp. 40-42. També MASNOU, JOSEP M^a: *L'escola de la catedral de Vic al segle XI*, "Actes del Congrés Intern. Gerbert d'Orlhac", Eumo Edit., Vic, 1999, pp. 621-634. Aquest darrer treball recull abundant informació i recerques anteriors.

4. MIRET I SANS, JOAQUIM: *Escolars catalans al Estudi de Bolonia en la XIII^a centúria*, "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona" (Barcelona), XV (1915), p. 138.

5. MIRET I SANS, JOAQUIM: *Escolars catalans al Estudi de Bolonia en la XIII^a centúria*, p. 138.

capítol catedralici disposaren que qualsevol canonge delerós d'anar als estudis de la Llombardia o de França, pogués continuar rebent la pensió canonical corresponent, des del dia de sant Joan de l'any corresponent fins al termini de tres anys. Barcelona també s'adonà de la decadència de la seva escola catedralícia i de la necessitat de fer seguir als seus clergues els ensenyaments dels prestigiosos mestres dels estudis europeus.⁶

Un dels destins més significatius i atractius fou sens dubte l'*Studium* de Bolonya, just en un moment d'alt prestigi dels seus mestres, hereus de l'obra d'Irneri, i on des de temps enrera confluïen estudiants d'arreu, com recorda l'anònim lombard autor dels *Gesta* de Frederic I, en parlar de la gernació d'escolars que es dirigien a Bolonya: *variis lectum de partibus orbis / discere... volens*.⁷ L'època en què trobem aquests primers escolars catalans coincidí amb l'apogeu de l'ensenyament del Dret romà justinianenc, gràcies als grans i prestigiosos mestres, que eren ja la tercera generació després de Peponè i Irneri; entre ells no podem deixar de referir-nos a Azó o Azzone (+1230), Accursio (+1263) i Odofredo (+1265), com els principals, però sense oblidar-nos d'altres figures rellevants com Bagarotto (+1242), Uberto di Bonaccorso (+desp. 1237), Bernardo Dorna (+desp. 1257), Alberto Galeotti (+desp. 1272) o Giovanni Fasoli (+1286).⁸

Però també hi destacà el prestigi dels canonistes, hereus de Gracià i d'Ugucione que, d'ençà del 1190 dugueren a terme el pas del "ius antiquum" al "ius novum"; són els actors i protagonistes del floriment de la canonística bolonyesa, desengantant-la de la Teologia i afermant a la vegada la nova legislació pontificia,⁹ gràcies al paper exercit per mestres com Riccardo Anglico, Giovanni Teutonico (+1245), Pietro Beneventano,¹⁰ Tancredo i, més tard, a mitjans de segle XIII, Goffredo da Trani, Sinibaldo dei Fieschi (futur Innocenci IV) o Enrico da Sussa, conegut com l'*Ostiense*¹¹ —aquests dos darrers han estat qualificats "prínceps" del Dret canònic medieval—; i encara a darreries de segle, Bernart de

6. Bolonya tenia reconegut prestigi a terres catalanes, juntament amb els Estudis de París, Salern i Montpeller. Vid. CLARAMUNT, SALVADOR: *L'ensenyament i les universitats*, dins "Història de Catalunya", Edit. Salvat, Barcelona, 1978, vol. 3, pp. 280-281.

7. Esmentat a CENCETTI, GIORGIO: *Studium fuit Bononiae*, dins "Le origine dell'Università", a cura di Girolamo Arnaldi, Il Mulino, Bologna 1974, p. 123.

8. Sobre aquestes figures i la seva època vid. CENCETTI, GIORGIO: *Studium fuit Bononiae*, p. 125.

9. PIERGIOVANNI, VITO: *Il Diritto Canonico: Il Medioevo*, dins "Le Università dell'Europa. Le scuole e i maestri. Il Medioevo", Silvana, Milano 1994, p. 228.

10. Era *magister* del Estudi bolonyès i notari papal a qui Innocenci III (1210) manà de recollir les Decretals publicades pel mateix pontífex, entre 1198 i 1210, i i organitzar-les *sub competentibus titulis*. Precisament, la butlla de transmissió i conservació de la col·lecció es va adreçar a *universis magistris et scholaribus Bononiae commorantibus*.

11. Pel seu títol de cardenal d'Ostia.

Montmirant, Egidi de Foscaris (el primer laic a tenir una càtedra de Dret canònic a Bolonya) i el francès Guillaume Durand.¹²

Miret i Sans, ja fa temps i en un treball que marcà camí,¹³ destacava la figura rellevant de fra Ramon de Penyafort i el seu temps com el punt d'arrancada de les grans estances de catalans a Bolonya. El que seria frare del convent de Santa Caterina de Barcelona, i després prestigiós canonista, romangué a Bolonya, primer com a estudiant i després com a mestre, entre 1211 i 1229.¹⁴ Una part de la seva imponent obra jurídica fou redactada en aquest marc bolonyès, com la "Summa Iuris Canonici", escrita entre 1218 i 1221, i conservada només fragmentàriament;¹⁵ o una part de la "Summa de casibus conscientiae" o "Summa de poenitentiae", escrita per a orientació dels confessors, entre 1222 i 1225.¹⁶ Més tard, el papa Gregori IX li encarregà (1230) la compil·lació de les *Decretals*, publicades per primera vegada el 1235, i que, amb el prestigi i la influència de sant Ramon penetra- ren ràpidament en el nostre país. Fou el més rellevant de tots els catalans presents a l'Estudi de Bolonya en la primera meitat del segle XIII, però no pas l'únic. Pràcticament coetani seu hi hagué un canonista, Ponç de Lleida, que des del 1213 ensenyava a Bolonya Dret Civil; autor de la *Summa arboris actionum*, entre 1213 i 1215, hom el considera predecessor dels grans canonistes catalans que apareixeran per la ciutat en les dècades posteriors.¹⁷

La catedral de Barcelona custodia documentació diversa que testimonia com diversos d'aquests estudiants hagueren de recórrer al préstec per sobreviure o fer front a despeses extraordinàries. Un dels més antics és Pere de Bestregà, que el 17 de gener de 1218 manllevava 12 lliures bolonyeses, *pro quibus servandis obligavit Decreta sua*.¹⁸ El mateix any 1218, un altre estudiant català, Pere de Requesens, demanà 50 lliures bol. al mateix prestador, i com a garantia de les quals també deixà els manuscrits jurídics escolars: "...et pro hoc servando obligavit ei Decreta sua et

12. PIERGIOVANNI, VITO: *Il diritto Canonico*, pp. 233-234.

13. Ens referim a la ja esmentada obra *Escolars catalans al Estudi de Bolonia en la XIII^a centúria*, "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona" (Barcelona), XV (1915), pp. 137-155.

14. VALLS TABERNER, FERRAN: *Sant Ramon de Penyafort*, Edit. La Formiga d'Or, Barcelona 1996, pp. 75-81.

15. PÉREZ MARTÍN, ANTONIO: *Españoles en el "Alma Mater Studiorum"*, Univ. de Murcia-Universidad de Salamanca, Murcia 1999, pp. 32-33.

16. GARCIA Y GARCÍA, ANTONIO: *La canonística ibérica medieval posterior al Decreto de Graciano (I)*, "Repertorio de historia las ciencias eclesiásticas en España", Salamanca, 1971, pp. 416-417. L'obra fou escrita després de l'entrada del religiós en l'orde dominicà.

17. TAMBURRI, PASCUAL: *"Natio hispanica". Juristas y estudiantes españoles en Bolonia antes de la fundación del Colegio de España*, Publ. Del Real Colegio de España, Bolonia, 1999, p. 49. PÉREZ MARTÍN, ANTONIO: *Españoles en el "Alma Mater Studiorum"*, Universidad de Murcia, Murcia, 1999, p. 34.

18. MIRET I SANS, JOAQUIM: *Escolars catalans al Estudi de Bolonia en la XIII^a centúria*, p. 140.

Decretales...”;¹⁹ ara però hi signen com a testimonis també diversos estudiants catalans, entre ells Ramon de Penyafort, Bernat de Malla, Pere Sendre i Ramon de Sexà, i hi apareixen com a fiadors també altres dos estudiants catalans, Ramon d’Albucà i Ramon de Montgrí. De nou, l’octubre del mateix any 1218, Guillem de Torres demana un préstec de 12 lliures bol. *pro pensione hospicii*, i es compromet a retornar-les per la propera Pasqua florida; un dels testimonis del contracte, Ramon de Vintró és també català.²⁰ Igualment demanà tres lliures un altre estudiant català, Bernat de Plana, i també Pere de Castelló per 32 lliures, a canvi de deixar en penya *dictum Codicem et Institutiones cum Autentico*²¹ *unius voluminis et omnia alia sua bona*,²² aquest com els precedents renuncia expressament en el contracte davant notari *fori et scholare et clericale privilegio*.²³ El 1220, tornem a constatar la presència d’altres escolars catalans per la seva activitat com a prestataris, com Arnau de Riu,²⁴ Guillem d’Orriol, Guillem de Sala i Arnau de Togores,²⁵ Ferrer de Llor²⁶ —aquests dos darrers canonges de Barcelona— i Berenguer de Lleida, el darrer escolar que hagué de recórrer al crèdit aquell any.²⁷

Però el 1221, són encara molts més els estudiants catalans dels qui tenim notícies. Un d’ells, Berenguer de Vilacetrú, demanà en préstec 13 ll. i 6 s. *pro hospicio et doctrina et comestione*,²⁸ és a dir per a la supervivència més bàsica fora de casa, i això el mateix any en què també són presents a Bolonya altres catalans com

19. Ibid., p. 141. En tant que anterior a l’obra de sant Ramon de Penyafort, entenem que fan referència a algunes de les versions del “Decretum” de Gracià o bé a la compil·lació de Bernat de Pavia.

20. Ibid., pp. 141-142.

21. Vid. IGLESIA FERREIRÓS, AQUILINO: *La creación del Derecho. Una historia del Derecho español*. Edit. Graficas Signo, Barcelona 1989, vol. II, p. 177-182.

22. MIRET I SANS, JOAQUIM: *Escolars catalans al Estudi de Bolonia en la XIII^a centúria*, p. 142. Aquest personatge consta com a canonge de Barcelona, almenys, entre 1227 i 1249.

23. Es refereix al “privilegium fori” atorgat per Justinià, i la competència dels tribunals eclesiàstics en matèria penal sobre els clergues en època carolíngia, tot el qual fou ampliat i sancionat pels papes dels segles XI al XIII, i s’estengué en qüestions civils pel III Concili de Laterà, i per Celestí III. En aquest privilegi s’hi incloïen, a més dels eclesiàstics, els croats, els escolars, els jueus, els pobres i miserables, viatgers, comerciants i mercaders. Vid. IGLESIA FERRERIOS, A.: *La creación del Derecho*, p. 198.

24. Per 8 ll.b. Te com a fiadors Arnau de Togores i Ferrer de Llor, ambdós canonges barcelonins, mentre actuen de testimonis Guillem Carbonell i Raimond de Torrelles. MIRET I SANS, JOAQUIM: *Escolars catalans al Estudi de Bolonia en la XIII^a centúria*, p. 143.

25. Ibid., p. 143. S’obligeu per per un préstec de 3 12 s. pagador per Nadal del mateix 1220. Entre els testimonis hi ha un altre català, Ramon de Sant Joan. Arnau de Togores està documentat a Bolonya fins l’any 1222 (Ibid., p. 150).

26. També està documentat a Bolonya fins el 1222 (Ibid., p. 150).

27. Ibid., p. 143.

28. Ibid., p. 142 i 144.

Guillem Carbonell, Raimond de Torrelles, Guillem de Vic, Guillem de Castellcir,²⁹ Guerau de Marina, Arnau de Rosanes, Berenguer de Sant Hipòlit, Bernat de Fontmanció, Pere de Bell-lloc i Guillem Traver,³⁰ a més de Guillem d'Orriol³¹ i son germà Josbert, Ramon de Mont-rodó i Ramón d'Albucíà,³² així com el cavaller Berenguer de Cervià,³³ i Berenguer de Subirats i Josbert (o Gisbert) de Recasens.³⁴ Però entre el grup hi excel·leixen Vidal de Canyelles, futur bisbe d'Osca i compilador del dret aragonès, i el també futur bisbe de Barcelona, Arnau de Gurb, l'abat Pere de Sant Feliu de Girona,³⁵ Arnau de Sanaüja i el canonge de la seu barcelonina Pere Albert, autor de les "Commemoracions", veritable complement i interpretació dels "Usatges" de Barcelona.³⁶

El testimoniatge de la presència catalana, a través dels continuats préstecs que sempre es demanen a un denominat mestre Ramon,³⁷ continua entre 1222 i 1226, tot i que en minva el nombre. Tanmateix s'hi fan presents, a més dels ja referits Arnau de Togores i Joan de Banyoles, prestataris de 59 i 16 ll. b., Guillem de Sala, i els testimonis Ferrer de Llor, Joan Sicfred, Arnau capellà de Santa Maria del Mar de Barcelona, i Guillem Mainard de Girona. Els anys 1224-25, almenys, hi són presents Ramon Calvet, Gaufred de Terrassa, canonge de Girona, Bernat d'Aguiló, prestataris, Bernat de Vic i Bertran de Briançó, testimonis.³⁸ I encara el 1225 consten com a prestataris de diverses quantitats, Bertran de Montgrí i Bernat de Bordils, fiadors Guillem de Torroella i Arnau de Bellpuig, canonges de Vic, mentre actuen de testimonis Ponç de Vilanova i Bernat Despuig.

Així, doncs, la primera meitat del segle XIII i especialment el seu primer terç, a Bolonya s'observa la presència de nombrosos estudiants d'origen català, molts dels quals finançats —com passarà també la resta del segle— gràcies a la riquesa familiar o bé a les rendes dels benifets eclesiàstics que molts d'ells gaudien, ja sigui

29. Aquest personatge apareix documentat fins 1225, moment en què demana un préstec de 200 morabatins a través del seu amic i també estudiant a Bolonya, Guillem de Torroella. Per tant pogué fer els cinc cursos a la Facultat de Dret de l'Estudi bolonyès. *Ibid.*, p. 151.

30. *Ibid.*, p. 143 i 146-147.

31. Canonge de Girona.

32. MIRET I SANS, JOAQUIM: *Escolars catalans al Estudi de Bolonia en la XIII^a centúria*, p. 148.

33. *Ibid.*, p. 149.

34. Canonge de la catedral d'Elna. *Ibid.*, p. 149.

35. *Ibid.*, p. 148. Aquest personatge sortí en múltiples ocasions fiador dels deutes contrets per diversos estudiants catalans.

36. SOBREQÜÉS I VIDAL, SANTIAGO: *Història de la producció del Dret català fins al Decret de Nova Planta*, Col·legi Universitari de Girona, Girona 1978, p. 31.

37. Potser mestre de l'Estudi bolonyès i a la vegada prestador.

38. MIRET I SANS, JOAQUIM: *Escolars catalans al Estudi de Bolonia en la XIII^a centúria*, p. 150.

de les catedrals o dels monestirs i parròquies rellevants,³⁹ tot i que reiteradament — ho hem vist i ho seguirem comprovant en el futur— hagueren de recórrer sovint al préstec. Molts dels personatges documentats són personatges de gran relleu, especialment els tres grans pilars de la jurisprudència a la Corona catalano-aragonesa: Penyafort, Vidal de Canelles i Pere Albert, l'obra dels quals és cabdal per entendre la penetració del “Dret comú”, encara que fos per la via del seny natural i l'equitat i bona raó. Per a aquests juristes el “Ius Commune” i el “sensus naturale” eren una mateixa cosa. A la vegada que les motivacions del Dret canònic, ordenat per Ramon de Penyafort, sobre el romà, el convertiren —el Dret comú— en element integrador de l'ordenament jurídic català.⁴⁰

CATALANS A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIII.

L'edició, fins ara parcial, del Cartulari de la Universitat de Bolonya, permet conèixer la progressiva presència d'estudiants catalans a l'Estudi de Bolonya, tot i que avui per avui només podem donar testimoni d'uns quants i per a uns anys molt limitats,⁴¹ i que, per tant, deixen oberta la recerca a una nova ampliació. Coincideix, a més, aquests anys amb un esclat rellevant en la presència no sols d'estudiants d'origen català sinó també d'arreu de l'àmbit hispànic, tots els quals sovint foren qualificats de violents i conflictius,⁴² i fins i tot malgastadors, com veurem més endavant. Tots ells estaven inclosos, lògicament, dins de la Universitat dels Ultramontans que, el 1265, estava dividida en 13 “nacions”, entre les quals anglesos, picards, borgonyons, espanyols, catalans, hongaresos, polacs o alemanys.⁴³

39. Aquests sistemes de finançament eren força estesos entre gent de totes les nacions, i a totes les universitats del seu temps. Vid. GUIJARRO GONZÁLEZ, SUSANA: *Las escuelas y la formación del clero de las catedrales en las diócesis castellano-leonesas*, dins “La Enseñanza en la Edad Media” (X Semana de Estudios Medievales, Nájera 1999), Instituto de Estudios Riojanos, Logroño, 2000, pp. 88-90. També, GARCÍA GARCÍA, ANTONIO: *La organización de los estudios jurídicos*, a “Les Universitats de la Corona d'Aragó, ahir i avui. Estudis històrics”, Pòrtic, Barcelona 2002, pp. 67-69.

40. SOBREQÜÉS I VIDAL, SANTIAGO: *Història de la producció del Dret català*, pp. 30-31. També IGLESIA FERREIROS, AQUILINO: La recepción del derecho común: Estado de la cuestión e hipótesis de trabajo, en “El dret comú i Catalunya. II° Simposi Internacional. Barcelona, 31 maig - 1 juny de 1991”, Fund. Noguera, Barcelona, 1992, pp. 293-294.

41. Cal recordar, com diu el prof. Antonio García, que «actualmente se conservan en el Archivo di Stato de Bologna 329 gruesos volúmenes, que cronológicamente abarcan desde 1265 hasta 1330. En su mayoría están todavía sin publicar. Sólo se han publicado los registros referidos a la Universidad relativos a los años 1265-1270». GARCÍA Y GARCÍA, ANTONIO: *Españoles en el “Alma Mater Studiorum”*, p. 12.

42. TAMBURRI, PASCUAL: “*Natio hispanica*”, p. 75.

43. SORBPELLI, ALBANO: *La “nazione” nelle antiche Università italiane e straniere*, “Studi e memorie per la storia dell'Università di Bologna” (Bologna), XVI (1943), p. 198.

D'ençà del juny de 1265 sovintegen les referències a escolars catalans, com Jaspert de Botonac i de Castellnou, abat de Sant Feliu de Girona (1265-1272), sagristà de la seu de Girona (1273-76) i després bisbe de València (1276-88), i el lleidatà Bernat Rafard; ambdós, junt amb un italià, Bartolomeo Amanati, de Pistoia, vengueren *in solidum* a un altre estudiant, Antoni d'Hongria, *unum Infortiatum cum tribus partibus*⁴⁴ *cum apparatu domini Accursii in cartis edinis, pretio quadraginta librarum bon.*⁴⁵ El mateix dia, altres estudiants catalans actuaven de testimonis de més préstecs, entre ells Arnau de Peralada.⁴⁶ Hi és present també el barceloní Bernat Guillem de Pinell (almenys entre 1264 i 1266) comprador a Lupus Gualtiori de Florència d'un *Digestum Novum*⁴⁷ *de littera nova in cartis peccorinis cum apparatu domini Accursii cuius principium secundum quaterni incipit "Accipere dampnum"; et principium tercii quaterni incipit "si liberum peculii". Et hoc pro pretio XXX librarum bononiensium.*⁴⁸ I el mateix estudiant més tard (març de 1266) també comprà a "Cimbonius filius quondam Ursolini de Sancta Maria" *unam Sommam Açonis*⁴⁹ *cum omnibus extraordinariis Autentici... et extraordinariis Digestorum totam completam et continue in cartis hedinis... et hoc precio quadraginta librarum bononiensium...*⁵⁰

Tanmateix, en aquest període central del segle XIII, els estudiants gironins eren els més nombrosos entre els catalans. Ja ens hem referit a Jaspert de Botonac; per la festa de la Mare de Déu d'agost, de nou aquest, junt amb Pere Arnau de Durban, Bernat de Vilamarí (futur bisbe de Girona, 1292) i Arnau de Llagostera, tots junts demanaren un préstec de 61 lliures turoneses, pagadores a la ciutat de Montpeller per la propra festa de sant Miquel de setembre, a canvi i com a penyora *obligaverunt ei quinque volumina librorum*. I el prestador, Bartolomeu Amanati de Pistorio, *dixit promississe dicto domino Iasperto portare vel portari facere dicta quinque volumina librorum ad Montepesulanum et ibi restituere facta sibi primo solutione dictarum*

44. Conté els llibres XXIV,3 al XXXVIII del Digest justinianenc.

45. ZACCAGNINI, G.; COLINI-BALDESCHI, L.: *Chartularium Studii Bononiensis. Documenti per la storia dell'Università di Bologna dalle origini sino al secolo XV*, vol. V, Galeati, Bologna, 1921, doc. 35, p. 19.

46. Ibid., doc. 36, p. 19.

47. Recordem que conté els llibres XXXIX al L del Digest de Justinià.

48. MIRET I SANS, JOAQUIM: *Escolars catalans al Estudi de Bolonia en la XIII^a centúria*, p. 152.

49. Es refereix a la "Summa Codicis" del glossador bolonyès Azó o Azzo Porcio, escrita entre 1208 i 1210, formada per diverses *summae* del Còdex i de les Institucions justinianenques. De l'èxit d'aquesta obra ens en parla el famós i popular acudit, en llengua italiana: "Chi non ha Azzo non vada a palazzo" (CENCETTI, GIORGIO: *Studium fuit Bononiae*, p. 121 i FEENSTRA, ROBERT: *L'insegnamento del Diritto Civile a Bologna e la sua diffusione nell'Europa Occidentale*, dins "Le Università dell'Europa. Le scuole e i maestri. Il Medioevo", Silvana, Milano 1994, p. 186..

50. MIRET I SANS, JOAQUIM: *Escolars catalans al Estudi de Bolonia en la XIII^a centúria*, p. 153.

sexaginta unius librarum turonensium.⁵¹ La necessitat de diners, individual i/o col·lectiva entre els escolars catalans és reiterada. Sovintegen les mateixes persones compromentent-se a pagar préstecs o demanar de nou diners per pagar deutes concrets amb anterioritat mentre els terminis dels quals van complint-se indefectiblement.

Als exemples ja esmentats s'hi poden afegir el grup constituït per Arnau de Llagostera, Jaspert de Botonac, Jaume Cavaller, fill de Bernat, Arnau Taverner de Peralada, *omnes scolares Bononiæ*⁵² compromesos amb Bartolomeo Amanati, en un deute de 33 lliures bolonyeses pagadores en el termini de mig any. Similarment el grup format per Anau, fill d'Arnau Taverner de Peralada, Jaspert de Botonac, Bernat de Vilamarí, canonge de Girona, Romeu de Montoliu, rector de Vilafranca, Berenguer de Barberà, canonge de Lleida, i Bernat Rafard, tots ells endeutats amb el prestador bolonyès Iacobino de Racorzitti, per 65 lliures bolonyeses que calia retornar en el termini de dos mesos.⁵³ Els deutes acumulats pel grup creixia a darreries del mes d'octubre, i fins hi tot s'hi afegeixen nous membres, com Raimond de Sales, fill de Raimond Desprat, Raimon de Becet, del bisbat de Girona, Arnau de Llagostera, rector de l'església homònima, i Raimond de Morera, de Manresa, bisbat de Vic, que conjuntament es comprometen a retornar en tres mesos 100 lliures bolonyeses a Mateo Pizzocoti.⁵⁴

La mateixa pràctica s'observa en nombroses ocasions al llarg de l'any 1266, amb els mateixos personatges, i altres de nous com Pere Andreu, del bisbat de Tortosa,⁵⁵ Romeu de Montoliu, Bernat Miró, del bisbat de Vic,⁵⁶ o Ponç d'Olivella i Berenguer de Carreres.⁵⁷ I l'any següent, 1267, la presència i els deutes concrets per estudiants catalans, essent-ne protagonistes joves com Joan Ferrer,⁵⁸ fill d'Arnau Ferrer, *cives Hylaerdensis*, o Berenguer de Barberà, canonge de la seu de Lleida, i els seu germà Pere, els germans Ponç i Pere Rossinyol, del bisbat de Girona o Raimond de Morera, tots ells endeutats col·lectivament amb Jacobino Raccorgiti, per 100

51. ZACCAGNINI, G.; COLINI-BALDESCHI, L.: *Chartularium Studii Bononiensis*, vol. V, doc. 91, p. 45. [En endavant em referiré a aquest o altres volums del "Chartularium" amb les sigles C.S.B.]

52. C.S.B. vol. V, doc. 209, pp. 98-99, del 6 d'octubre de 1265.

53. C.S.B. vol. V, doc. 226, p. 106, del 12 d'octubre del 1265.

54. C.S.B., doc. 273, p. 127, del 27 d'octubre del 1265. En el grup d'endeutats hi ha, a més, l'abat de Sant Feliu de Girona, Arnau de Fluvià i Bernat de Vilamarí, ambdós canonges gironins, i Jaume Cavaller, fill de Bernat Cavaller.

55. C.S.B. vol. V, doc. 414, p. 194, del 1 d'abril de 1266.

56. C.S.B. vol. V, doc. 415, p. 194, del 1 d'abril del 1266.

57. C.S.B. vol. V, doc. 431, p. 202, del 16 d'abril del 1266.

58. Aquest, entre moltes altres referències, el trobem fent ús de la companyia florentina de Gano d'Enrico, per portar diners (64 ll., 18s. bol.) de Montpeller a Bolonya, el 9 de gener del 1268 (C.S.B., vol. VII, doc. 434, p. 217).

lliures bolonyeses.⁵⁹ Al grup s'hi afegeix en el mateix període Raimond de Codalet, del bisbat d'Elna,⁶⁰ Raimond de Morera, Pere de Sala i Raimond d'Ach.⁶¹

Tanmateix, entre les diverses sol·licituds col·lectives de préstecs que feren els escolars catalans, voldríem assenyalar la presència de gent nova, entre 1229 i 1270, com Berenguer de Fluvià, canonge d'Urgell,⁶² Romeu de Montoliu, rector de Vilafranca,⁶³ Dalmau de Tatzó, del bisbat d'Elna, Berenguer de Serradell, Bartomeu, fill de Raimond de Farigola i Dalmau de Braja, del bisbat de Lleida.⁶⁴ A més de Galceran Arnau,⁶⁵ Raimond de Prada,⁶⁶ de Besalú,⁶⁷ Ramon de Torreforta,⁶⁸ Pere de Rocafort, de Castelló d'Empúries;⁶⁹ el grup format per Ponç Jordà, prior de Vallgorguina, Guillem Folc, els germans Pere i Bernat de Montoliu, fills de Bernat, i Ramon de Serinyac;⁷⁰ Hug Bertran de Castellet,⁷¹ *Berengarius Cadagnola de Toisio, de Catalogna*,⁷² *Gotfredus Berraudis Gerundensis diocesis*,⁷³ els germans Arnau i Gaufred Bertran,⁷⁴ o Joan Pasqual Soler,⁷⁵ i Llorenç Pagès, ambdós del bisbat d'Elna, i de qui s'especifica que són *cathelani*, així com un denominat *dominus Thomax doctor legum diocesis Barchinonensis*.⁷⁶ Alguns d'aquest grup de catalans, on s'hi compten els germans Urtx-Mataplana, Berenguer de Bellvis, Jaume

59. El 7 d'abril del 1267. *Chartularium Studii Bononiensis*, vol. VII, Bologna, 1923, doc. 86, p. 49.

60. Documentat el 12 de maig del 1267, en un altre deute comú, de 100 lliures a favor de Jacobino Raccorgiti (C.S.B., vol. VII, doc. 116, p. 64).

61. El 11 de gener del 1267, aquest grup, junt amb Ponç d'Olivella, monjo de Ripoll, Berenguer de Barberà, canonge de Lleida, i Bernat Mir o Miró, reconeixen deure a Zerra de Pepoli 76 lliures bol. *ex causa mutui*. C.S.B., vol. VII, doc. 13, p. 9.

62. C.S.B., vol. X, Bologna, 1936, doc. 180, p. 82, i doc. 325, p. 149.

63. C.S.B., vol. X, doc. 309, p. 140.

64. C.S.B., vol. X, doc. 308, p. 140.

65. C.S.B., vol. XI, doc. 160, p. 67, del 12 de desembre de 1269.

66. C.S.B., vol. XI, doc. 53, p. 24.

67. C.S.B., vol. XI, doc. 48, p. 22, del 3 de setembre de 1269.

68. C.S.B., vol. XIV, doc. 486, p. 227, del 30 d'octubre de 1270: "...Raimundus de Turre Forta, scolaris substituit se loco domini Berengarii de Pulcro Visu ad debitum XL librarum bon."

69. C.S.B., vol. XI, doc. 48, p. 22, del 3 de setembre de 1269.

70. C.S.B., vol. XI, doc. 77, p. 33, del 5 d'octubre de 1269.

71. C.S.B., vol. VIII, doc. 23, p. 13, del 31 de gener de 1268.

72. C.S.B., vol. XIV, doc. 194, p. 96, del 31 de maig de 1270.

73. C.S.B., vol. XI, doc. 34, pp. 16-17, del 27 d'agost de 1269.

74. C.S.B., vol. XIV, doc. 225, p. 109, del 17 de juny de 1270.

75. C.S.B., vol. XIV, doc. 14, p. 15, del 17 de febrer de 1270.

76. C.S.B., vol. X, doc. 109, p. 86. Potser sigui el mateix que un Tomàs, fill d'Arnau *de Zoncherio* (sic), que junt amb altres estudiants catalans prometen tornar un deute de 80 ll. a Aldobrandino de Pizzicotis (C.S.B., vol. XI, doc. 383, p. 160, del 4 d'abril de 1269), o el *Thomax de Guncherio* que apareix en un deute col·lectiu l'agost del 1269 (C.S.B., vol. XI, doc. 34, pp. 16-17).

de Camporrells, Guillem Galvany i Dalmau de Tatzó, s'empenyoraren amb Acursino, el fill del glosador Accursio, per 200 lliures bolonyeses.⁷⁷

S'hi aprecia també com predominen les sol·licituds col·lectives de diners entre catalans, però no són rars els casos en què alguns catalans demanen préstecs junt amb provençals, occitans o gent de la Corona de Castella.⁷⁸

S'observa com els prestadors són tant banquers o canvistes bolonyesos com, sobretot a mesura que passa el temps, forasters, especialment florentins i pistoiesos. En bona part visqueren i s'enriquieren gràcies als estudiants pobres tant citramontans⁷⁹ com ultramontans.⁸⁰ Fins i tot els escolars que eren fills de famílies benestants havien de recórrer sovint al préstec per subvenir les nombroses despeses, com els caríssims albergs bolonyesos,⁸¹ el salari dels professors,⁸² els llibres,⁸³ la roba que

77. C.S.B., vol. X, doc. 119, p. 54, del 11 de juliol de 1269: "...omnes scolares Bononie, in solidum, promisserunt dare et solvere Cursino quondam domini Accursii, legum doctoris, ducentas libras bon. ex causa mutui quodcumque dicto domino Cursino placuerit infra terciam diem facta sibi denuntiatione..." Ponç d'Urtx, que era un dels endeutats amb Acursino, fill del glosador Accursio, va ser substituït, el 6 de juny de 1270, per Fernando, canonge de Còrdova (C.S.B., vol. XV, doc. 408, p. 142).

78. Entre altres és significatiu el cas del 8 de març del 1269 (C.S.B., vol. X, doc. 369, p. 172), on amb els catalans Ponç d'Urtx, Hug de Mataplana i Berenguer de Bellvis, *catelani omnes scolares Bononie*, s'obliguen *in solido* Martín Alfonso, canonge de Sevilla, Fernando Pérez, canonge de Còrdova, Pedro Arnaldo, clergue de Castella i Zacarías Pérez, clergue de Zamora. Igualment el 8 de gener de 1270: "Dominus Petrus Dei gratia Conchensis episcopus, dominus Ordonius sacrista Burgensis, dominus Martinus Alfuxii canonicus Yspanus, dominus Petrus Lodomerii canonicus Gerundensis, dominus Garsias Fernandi portionarius Calagurritanus, magister Iohannes Martini canonicus Palentinus, promisserunt in solidum domino Dominico Poete pro se et fratribus stipulantibus dare CC libras turonens. ad duos menses ex causa mutui..." (FERRARA, ROBERTO; TAMBA, G.; ZAGMINI, M. (a cura di): *Chartularium Studii Bononiensis*, vol. XV, Istit. Per la Storia dell'Università di Bologna, Bologna, 1987, doc. 183, p. 69

79. Fa referència a la "universitats" dels estudiants procedents de la pròpia Itàlia, al sud dels Alps.

80. Fa referència a la "universitas" dels estudiants de procedència o nació continental, més enllà dels Alps.

81. El 1268, Enric, marquès de Brandemburg, llogà a la ciutat de Bolonya dues cases situades costat a costat, per a ell i els seus familiars, i li costaren més 130 lliures bolonyeses anuals. Vid. PINI, ANTONIO IVAN: *Scolari ricchi e scolari poveri tra Medioevo ed età Moderna*, "Le Università dell'Europa. Gli uomini e i luoghi. Secoli XII-XVIII", Silvana edit., Milano 1993, p. 161-164.

82. Sobre el salari dels professors s'ha de tenir present que el *Studium* va néixer com una privada entre un mestre i uns estudiants que per escoltar les seves lliçons es feien pagar una quota anual. Però amb el temps la ciutat i el Papat fixaren les col·lectes. Però també es fixà la idea (III Concili del Laterà, 1179) que ensenyar era un acte de caritat i que *Scientia donum Dei est, ergo vendi non potest*. Per tant, vendre el saber era similar a un acte de simonia. Tanmateix, per salvar aquest perjudici, els mestres feren constar que no feien pagar la *scientia*, do de Déu, sinó el *labor*, la feina d'assumir el saber i després d'explicar-lo i transmetre'l, i que com a *labor* era just exigir una compensació.

83. Sobre el llibre universitari és útil i aclaridor per entendre el sistema de l'*exemplar*, la confecció de la *pecia*, el control dels *petiarii*, etc., FINK-ERRERA, GUY: *La produzione dei libri di testo nelle università medievali*, dins de CAVALLO, GUIGLIELMO (coord.): *Libri e lettori nel medioevo. Guida storica e critica*, Laterza, Roma-Bari, 1977, pp. 131-165.

havien d'emprar i canviar durant diversos anys d'estança,⁸⁴ despeses de menjar, de rentar la roba, del bany, de la llenya per escalfar-se a la llar de foc durant el fred hivernal, o una vida en la que combinaven tant l'estudi com la festa i les diversions, fossin o no establertes en el calendari escolar. Els catalans, com els seus companys d'origen hispànic, no eren aliens al joc, a la taverna, als deutes, a les bregues⁸⁵ i àdhuc a les dones de la vida, algunes de les quals oferien els seus serveis precisament a la *torre dei catalani*.⁸⁶

Per a una visió més exacta amb la realitat, cal tenir present que no eren només els estudiants o els endeutats els únics a haver d'empenyorar els seus llibres per obtenir diners. Fins i tot els religiosos, com el beat Giordano di Sassonia, el successor de sant Domènec de Guzmán en l'orde de predicadors, quan anava durant la Quaresma a París o a Bolonya a cercar nous adeptes entre la gent de cultura per a l'orde, havia d'empenyorar "frequentar" la seva Bíblia personal als prestadors de diners "pro solutione debitorum scholarium qui intrabunt";⁸⁷ de manera que era difícil escapolar-se, en algun o altre moment de la vida estudiantil de caure en les mans dels prestamistes, especialment per part dels estudiants de dret canònic que, tot i ser en general fills de gent noble o benestant, la llarga durada de l'*iter* curricular i el cost dels llibres els feien més complicada l'estança a la ciutat mare de la Universitat.

LA COMPRA DE MANUSCRITS.

Bolonya, ciutat universitària conegué ben aviat l'aparició de les necessàries *stationes librorum*, d'ençà de la segona meitat del segle XII, i a principis del segle

84. Sobre aquest punt del vestit, és curiosa l'opinió del mestre de l'Estudi bolonyès i glosador, Odofredo, tot comentant un passatge del "Digest": "Els estudiants que venen a aquesta ciutat [Bolonya] es fan vestits nous de bons teixits dues o tres vegades l'any, i que després regalen als bidells de l'Estudi, justament aquests estudiants que després, quan eren als seus països d'origen o quan hi retornen, s'han de vestir amb robes de color gris, de pèssima qualitat, i de baixos preus", i encara afegeix —segurament amb gran exageració— que enlloc de pagar el salari als professors, els estudiants preferien retardar-li el pagament degut i anar al sabater ben sovint i fer-se fer un parell de sabates noves cada setmana. PINI, ANTONIO IVAN: *Scolari ricchi e scolari poveri*, p. 163.

85. És el cas, per exemple, dels estudiants (1298) Guillem Bruny, de Girona, Guillem d'Unde i Thibald Soliti, acusats d'insults i ferides a Fredus Lance de Primadiciis (TAMBURRI, PASCUAL: "*Natio hispanica*", p. 190).

86. TAMBURRI, PASQUAL: "*Natio hispanica*", p. 124. Era una de les torres més altes de la ciutat, sovint presa com a referència per mesurar l'alçada de les torres d'altres famílies nobles de la ciutat. Vid., per ex. la crònica de Matheo Griffoni, "Memoriale historicum rerum Bononiensium", a MURATORI, L.: *Rerum Italicarum Scriptores*, Milano, 1731, vol. XVIII, col. 121. També la "Cronica di Bologna" de fra Bartolomeo de la Pugliola, a Id., col. 282.

87. PINI, ANTONIO IVAN: *Scolari ricchi e scolari poveri*, p. 174.

XIII⁸⁸, pel juny del 1219, hi havia a la ciutat 21 *cartulari* que es dedicaven a la preparació del llibre, deu dels quals eren *scriptores*, dos *cinabriatores* o miniaturistes (potser escriptors de les rúbriques), i tres eren *venditores librorum*, que vivien al barri de San Procolo, el barri estudiantil per excel·lència i que amb el temps s'anaren incorporant a la universitat com a *stationarii exempla tenentes*, *stationarii peciarum* o *venditores librorum*, que podien fer tant la compra-venda de manuscrits entre estudiants com la simple còpia de l'original autoritzat (*liber magistri* o *exemplar*) sota la forma de *pecia* o quadernets.⁸⁹

En múltiples ocasions els estudiants catalans a Bolonya apareixen com a adquirentors de diversos manuscrits jurídics, com Llorenç Pagès, de Perpinyà, que comprà *unum Infortiatum sine tribus partibus cum apparatu domini Acursii, pretio viginti unius librarum bon.*⁹⁰ Com també passa amb un altre català, Pere Andreu, a qui Simon Matifardi, estudiant de Bolonya, va vendre *Digestum unum Petrus in cartis pecorinis cum apparatu domini Acursii, pretio triginta trium librarum bononiensium.*⁹¹ I Bernat de Prat, comprador de *unum par Decretalium imperfectarum in textu et glosa in cartis edinis, pretio viginti sex librarum bon.*⁹² A més de Bernat de Vilamarí, que comprà a Joan de Brambano *unum Decretum in cartis edinis de litera antiqua cum quibusdam concordantiis, pretio triginta quinque librarum bon.*⁹³ O el cas de Romeu de Montoliu,⁹⁴ del bisbat de Barcelona, que vengué a un altre estudiant, *Berengario de Carariis, eiusdem diocesis, unum par Decretalium cum apparatu magistri Bernardi, pretio quinquaginta librarum bononiensium.*⁹⁵ I encara uns darrers exemples, els de Pere de Rossinyol, del bisbat de Girona, comprador d'un "Infortiatum",⁹⁶ i el de Guillem

88. BATTELLI, GIULIO: *Il libro universitario*, a "Civiltà Comunale. Libro, Scrittura, Documento" Atti della Società Ligure di Storia Patria, XXIX, fase II (1989), pp. 279-309

89. GARGAN, LUCIANO: *Il libro per l'Università*, a "Le Università dell'Europa. Le scuole e i maestri. Il Medioevo", Silvana edit., Milano 1994, pp. 73-74.

90. C.S.B., vol. V, doc. 192, p. 90, el 30 de setembre del mateix any 1265.

91. C.S.B., vol. V, doc. 227, p. 107, del 12 d'octubre del 1265.

92. C.S.B., vol. V, doc. 213, p. 100. El 9 d'octubre de 1265, entre els testimonis hi figura el català Jaume Cavaller.

93. C.S.B., doc. 252, p. 117. El 16 d'octubre de 1265, torna a ser present, entre els testimonis, el gironí Jaume Cavaller.

94. En altres documents consta també com a rector de Vilafranca. El 5 d'octubre, junt amb Ponç de Picalquer, també del bisbat de Barcelona, es comprometen a pagar *ex causa mutui* 44 lliures bol. a Fabruzzo de Lambertazzi. (C.S.B., doc. 205, p. 97).

95. C.S.B., vol. V, doc. 292, p. 137, del 5 de novembre del 1265. Entenem que fa referència a la primera compil·lació sistemàtica de les "Decretals", de Bernat de Pavia, entre 1188 i 1191. Entre els testimonis que figuren en el contracte de compra-venda hi apareix *Petro de Brixia, nuntio domini Pontii de Pichalcheriis*

96. C.S.B., vol. XI, doc. 121, p. 50, del 15 de setembre del 1269: "Dominus Giraldus de Auriliaco, burgundio, vendidit domino Petro Russignoli, catalano, unum Infortiatum in tribus partibus cum apparatu domini Acursii, pretio octuagintaquatuor librarum bon." Entre els testimonis hi ha un *Petro Trafà, catalano*.

Domènec, comprador d'un "Digest Nou".⁹⁷ En general l'estudiant preferia comprar llibres vells, que a la llarga tornava a vendre, que no pas ordenar-ne la còpia d'un de nou, més costós i que requeria una sèrie de mesos abans de poder-ne disposar.⁹⁸

Tanmateix, el trienni de 1268-1270 ens forneix un ampli referent de dades sobre la presència de catalans relacionats amb manuscrits. Hi trobem entre els nous estudiants, Jaume de Camporrells, fill de Gombau de Camporrells, del bisbat d'Urgell,⁹⁹ Raimond Costa, *filius domini Arnaldi Costa, catellanus*, i el seu germà Pere, que lliuren com a penyora d'un deute *unum Codicem in cartis edinis cum apparatu domini Accursii, pro quinquaginta libris bononiensium*.¹⁰⁰ Aquest Raimond Costa, o Sacosta, continuà el mateix any acadèmic venen part de la seva biblioteca (*unum Codicem in cartis edinis sine apparatu pro precio XXXIII librarum bon.*) a favor de Ugo Guido di Rodolfo de Forlì.¹⁰¹ Semblantment feu Raimond de Codalet, fill del difunt Jaume de Codalet, endeutat amb la companyia dels Amanati per 165 ll. bol., *pro quo debito dedit eidem Bartolomeo [Amanati de Pistorio] in pignore VII volumina librorum*.¹⁰² Altres, en canvi, compraren llibres, com Arnau de Vernet, que adquirí de Filippo de Pepoli *unum Digestum Vetus de litera antiqua cum apparatu domini Accursii, scriptum in cartis edinis, pro precio XXXIX ll. bon. et decem sol. bon.*; entre els testimonis del contrate hi figura un altre català, Joan de Buxó.¹⁰³ En comprà també Huguet de Mataplana,¹⁰⁴ i igualment feu son germà Ponç d'Urtx, canonge de Girona,¹⁰⁵ qui

97. C.S.B., vol. XIV, doc. 490, p. 229, del 31 d'octubre de 1270. Aquest *Guillelmus Dominici catalanus scholaris Bononie*, paga un deute de 95 lliures bolonyeses per la compra d'un *Digestum Novum*, d'un *Volumen* i per la liquidació d'un antic deute.

98. GARGAN, LUCIANO: *Il libro per l'Università*, p. 85.

99. ZACCAGNINI, GUIDO (a cura di): *Chartularium Studii Bononiensis*, vol. VII, Bologna 1923, doc. 185, p. 99, i doc. 416, p. 209.

100. El dia 21 de gener del 1268. ZACCAGNINI, GUIDO (a cura di): *Chartularium Studii Bononiensis. Documenti per la storia dell'Università di Bologna dalle origini fino al secolo XV*, vol. VIII, Istituto Per la Storia dell'Università di Bologna, Bologna 1927, doc. 15, p. 10.

101. C.S.B., vol. VIII, doc. 101, p. 54, del 5 de juny del 1268.

102. C.S.B., vol. VII, doc. 440, p. 220, del 16 de gener de 1268.

103. C.S.B., vol. VIII, doc. 340, p. 165, del 14 de gener de 1268.

104. C.S.B., vol. VII, doc. 370, p. 187, del 10 de desembre del 1268. "Benvenutus Panzani venit dicens vendidisse domino Ugoni de Mataplana, scolari Bononie, unum Infortiatum cum tribus partibus, pro pretio quinquaginta librarum bononiensium."

105. Consta com a aital canonge gironí, i també com a germà d'Hug de Mataplana, *filius Galcerandi [d'Urtx]*, el 22 de desembre de 1268, en la restitució d'un deute col·lectiu de cent lliures bolonyeses (Ibid., vol. VII, doc. 416, p. 209). La filiació d'aquests dos germans Ponç i Hug amb Galceran d'Urtx i Blanca de Mataplana és encara més explícita en el document notarial, del 18 de novembre de 1269, en el que ambdós, junt Berenguer de Bellví, Dalmau de Tazó, canonge de Girona i fill del noble Bernat de Requesens, Guillem de Montalt de Tolosa de Llenguadoc, Jaume de Camporrells i Fernando Pérez, canonge de Còrdova, es fan solidaris d'un deute de 106 lliures bolonyeses a favor d'Alberto de Buanacorso (C.S.B., vol. XIV, doc. 276, pp. 114-115).

adquirir a l'escolar d'Ànglia, Guillem, un *Codex* amb *l'apparatus domini Accursii*, per 66 lliures bol.¹⁰⁶ Precisament aquest any fou quan degueren arribar a Bolonya — almenys és el primer cop que els trobem — els germans Ponç i Hug d'Urtx, i ambdós fas ús del servei del mercader florentí Jacobo Neri d'Andrea — de la societat florentina dels Mardoli — per la recepció dels diners enviats des de terres catalanes per part les seves famílies, tot fent via per Montpeller.¹⁰⁷ Tanmateix els germans Urtx-Mataplana continuaren comprant ens anys següents (1269) altres volums manuscrits, com un "Infortiatum".¹⁰⁸ I com ells molts altres estudiants catalans, com Berenguer Ramon¹⁰⁹ i Guillem Domènec,¹¹⁰ entre altres.

Aquests mateixos anys també s'observa com alguns escolars (Ponç de Picalquer, Berenguer de Barberà i Berenguer de Bellví) acostumen a alliberar alguns llibres necessaris per als seus estudis, que tenien empenyorats a Nicolao de Pizzigotis, i deixaven a canvi altres d'igual vàlua, com a garantia dels deutes contrets.¹¹¹ Com en

106. C.S.B., vol. VIII, doc. 213, p. 109, del 16 d'agost del 1268. Observi's la freqüència de còpies i compra-ventes del "Còdex" de Justinià o de les "Summae Codicis", que funcionen com a substitutives del "Digest", massa car de copiar i difícil de fer-ho en poc temps.

107. C.S.B., vol. VIII, doc. 253, p. 127, del 3 d'octubre del 1268.

108. *Chartularium Studii Bononiensis*, vol. XI, Bologna, 1937, doc. 7, p. 5, del 9 d'agost de 1269: "Dominus Paulus de Ungaria et dominus Dionixius, lector colocensis, vendiderunt in solidum domino Poncio de Urgeo, chanonico Gerundensi, unum Inforziatum cum tribus partibus de litera nova in cartis edinis cum apparatu domini Acurxii, pretio quinquaginta librarum bonon." Entre els testimonis, signa el germà, Hug de Mataplana.

109. C.S.B., vol. XI, doc. 136, p. 57, del 23 de novembre de 1269: "Guidutius Ingirami de Florentia vendidit domino Berengario Raymundi, catelano, scolari, unum Digestum Vetus de litera nova in cartis edinis cum apparatu domini Accursii, pretio sexaginta unius librarum bon." Signen com a testimonis de la compra-venda davant notari altres dos estudiants catalans: Gaufred Bertran i Guillem Galvany.

110. C.S.B., vol. XI, doc. 389, p. 163, del 17 d'abril de 1269: "Dominus Nicholaus de Pizicotis vendidit domino Guilliemo Dominico, Gerundensis diocesis, unum Digestum Vetus in cartis edinis cum apparatu domini Accursii pro maiori parte, pro pretio triginta novem librarum bon.", essent testimonis Berenguer Ramon i Pere de Rocafort. C.S.B., vol. XI, doc. 220, p. 91, del 9 de setembre de 1269: "Petrobonus de Ferratu venit et tradidit domino Guillelmo Dominici, catalano scolari Bononie, unum Digestum Vetus pro precio LII librarum bon." Foren testimonis també altres dos catalans: Bernat de Tarragó i Pere Russinyol.

111. C.S.B., vol. VIII, doc. 152, p. 77. Del 10 d'octubre del 1268. "Dominus Poncius de Pichalgeriis dixit iure pignoris obligasse pro debito ducentarum librarum domino Nicholao de Pizigotis unum Henfortitatum domini Berlengerii de Barbarano et unum par Decretalium domini Berlengerii de Pulcro Visu, et dictus dominus Nichoalus, ad preces et instantiam dicti domini Poncii, predictos duos libros liberavit et absolvit a dicto debito. Idem dictus Poncius, loco dictorum librorum, eidem domino Nicholao, iterum iure pignoris, obligavit et dedit pro dicto debito unum Decretum cum apparatu magistri Iohannis et unum aliud par Decretalium cum apparatu magistri Bernardi, quos quidem libros dictus dominus Poncius sibi precario restituros promisit solemniter ipsi domino Nicholao restituere et consignare quandocumque hab eo petierit..." El mestre Joan a qui fa referència l'"apparatus" pot ser Iohannes Galensis, que el redactà entre 1210-1212, o bé Joan Teutònic, l'obra del qual aparegué entre 1216 i 1217. I el mestre Bernat composà el seu "apparatus" entre 1188-1191.

altres èpoques, també es habitual la compra-venda de còdexs jurídics entre estudiants —ja ho hem vist per a Ponç d'Urtx— com la compra feta per Berenguer de Fluvià de *unum Codicem pro pretio quinquaginta quinque librasum. bononiensium* a Delsi, fill d'Hugolí de Florència.¹¹² Tampoc són rars els casos de contractes per a la còpia de còdexs nous, com s'esdevé en fills de famílies rellevants i poderoses com els Urtx-Mataplana. Un dels seus membres, Huguet,¹¹³ feu dues comandes diferents al llarg de l'any 1268.¹¹⁴

Sovintegen també —n'hem fet referència línies enrera— els contractes per al transport de llibres, des de Bolonya fins a Montpeller. En aquests casos també es fixaven els acords davant notari, i es confiava el trasllat a una companyia de mercaders, com els Ammanati o els Madorlis, que tenien socis en aquesta ciutat i on podien fer les gestions adequades i fins i tot cobrar deutes contrets pels estudiants durant la seva estada a Bolonya,¹¹⁵ dels quals deutes a vegades n'eren garantia els manuscrits que s'encarregaven de retornar. Així ho feren l'estudiant Joan de

112. C.S.B., vol. VII, doc. 354, p. 180. Del 27 d'octubre de 1268.

113. Germà de Ponç d'Urtx, també estudiant a Bolonya, i fills de Gomsemund, segons C.S.B., vol. VII, doc. 185, p. 99. Els suposem fills de Galzeran d'Urtx i de Blanca de Mataplana. Vid. BERTRAN, P.: *Aproximació històrica al castell i als senyors de Mataplana*, "El castell de Mataplana. L'evolució d'una fortificació senyorial (s. XI-XV) (Gombrèn, Ripollès)", Universitat de Barcelona, Barcelona, 1994, pp. 11-18.

114. C.S.B., vol. VII, doc. 467, p. 233. Del 10 de febrer de 1268: "Magister Bernardinus quondam Bernardi de Senis promissit domino Ugoni de Mataplana, catelano scollari in Bononia, scribere et complere in testo de manu sua totum Volumen, scilicet Institutiones, Autenticum et tres libros Codicis, et promisit ei facere, complere et scribere in glosis de aparatu domini Acursii totum dictum Volumen pro pretio LXXXV librarum bononiensium, hinc ad kalendas decembris dictum Volumen et opus complere..." Entre els testimonis hi figuren dos escolars catalans, Berenguer de Bellvis, precentor de Vic, i Guillem de Taxó, del bisbat d'Elna. Notem que el referit *Volumen* (dit també *Volumen parvum*) estava format per una part de la codificació justinianenca: les "Institutiones", l'"Authenticum" (o col·lecció llatina de les "Novellae") i els "Tres libri" (llibres X-XII) del "Codex" descoberts posteriorment i que per això es deixaren separats; a partir de 1270 s'hi afegiran els denominats "Libri feudorum", obviament aliens a la tradició justinianenca. (Vid. FEENSTRA, ROBERT: *L'insegnamento del Diritto Civile a Bologna*, p. 198).

Del mateix Hug de Mataplana tenim un altre contracte (C.S.B., vol. VII, doc. 338, p. 173, del 18 d'octubre del 1268): "Magister Bernardinus de Senis, filius quondam Bernardi, promisit per stipulationem domino Ugoni de Mataplana, catellano, scribere et complere, scilicet in testu et in glosis, Volumen, scilicet Institutiones, Autenticum et tres libros Codicis, prout promisit et convenit eidem domino Ugoni per aliud instrumentum manu Dominici Gisberti notarii hinc ad octo menses proximos pro pretio octuaginta quinque librarum bononiensium..."

115. Algunes vegades el lloc establert per pagar els deutes podia ser també la ciutat de Marsella, sobretot quan eren deutes col·lectius amb presència d'estudiants de terres provençals o nissardes, com esdevé el 15 de gener del 1268, en un grup on hi ha presents, entre altres, els catalans Hug de Castellet i Berenguer Cavaller (C.S.B., vol. VII, doc. 438, p. 219).

Vilafranca,¹¹⁶ Jaume de Vernet,¹¹⁷ el ja referit Berenguer de Barberà,¹¹⁸ o el grup d'escolars del bisbat d'Elna, format per Pere Costa, Ramon Trull i Joan Pasqual, *omnes Elnensis diocesis scolares Bononie in Studio commorantes*.¹¹⁹ Així, doncs, l'estudiant no solament negocia amb el manuscrit i els còdexs, també se'ls enduu de retorn al seu país, com a part del seu patrimoni, tot deixant-nos testimoniatge tant de la capacitat econòmica de qui pot fer aquesta gestió, com dels seus estudis i formació així com de les idees i corrents que acabarien imposant-se als seus llocs d'origens, gestats en la ciutat universitària per excel·lència.

Tant els textos del *Corpus Iuris Civilis* com del *Corpus Iuris Canonici* hi són representats, especialment el Digest, el Còdex, l'Infortiatum, amb glosa d'Accursio, o les Decretals pel que fa al Dret canònic, amb l'*apparatus* de diversos glossadors. Tanmateix cal insistir en la forta presència de l'obra d'Accursio (1185-1263) —i el seu mestratge—; autor de la "Magna glosa" o "glosa ordinària" i culminació de la llarga obra dels glossadors bolonyesos iniciada per Irneri,¹²⁰ i en menor mesura la glossa clàssica del seu predecessor Azó (+1230). Els estudiants de terres catalanes que anaren a Bolonya visqueren doncs l'etapa més esplendorosa dels glossadors. Els que vingueren després, en el segle XIV, escoltarien els deixebles dels comentaristes, amb Cino da Pistoia o Bartolo de Sassoferrato com a capdavanteres.

116. C.S.B., vol. VII, doc. 222, p. 117, del 4 de juny del 1268. "Et dictus dominus Bartolomeus [Amanati] dixit promississe deferre predicto domino Iohanni XI volumina librorum apud Montempesulanum pro pretio XI librarum turonensium".

117. C.S.B., vol. VIII, doc. 122, p. 66. Del 10 de juliol del 1268. Bartolomeo Amanato es compromet amb Jaume de Vernet a "facere portari suis expensis et caxibus fortuitis usque in Montempesulanum, hinc ad proximas kallendas setembris, sexaginta quinternos de cartis edinis non raxis, extimatis viginti duarum librarum bon., et hoc pretio quinquaginta solidorum toronensium..."

118. C.S.B., vol. VII, doc. 219, pp. 115-116, del 25 de maig del 1268. "Et dictus dominus Bartolomeus [Ammanati] dixit promississe predicto domino Berlengherio de Barbarano facere deferri sibi usque in Montempesulanum IIIor volumina librorum pro IIIor libris et XVI solidis turon." Aquest mateix Berenguer de Barberà, canonge de Lleida, s'havia compromès, el dia abans, 24 de maig, a pagar 131 ll., 2 s., 6d. bol., (al canvi 40 ll., 17s., 5d. turon.) a pagar als representants o socis de la companyia florentina dels Mardolis, a la ciutat de Montpeller. (C.S.B., vol. VIII, doc. 94, pp. 50-51).

119. C.S.B., vol. VII, doc. 254, p. 133, del 10 d'agost del 1268. "...et in alia parte sex libras turonen. hinc ad dictum terminum in dicto loco pro pretio et portatura libroum, quos ipse dominus Berthollomeus [Amanati de Pistorio] eis promissit facere deferri et portare usque ad Montempesulanum".

120. IGLESIA FERREIRÓS, AQUILINO: *La creación del Derecho. Una historia del Derecho español*, Edit. Gráficas Signo, Barcelona, 1989, vol. II, pp. 211-212.

SERVEI

Els estudiants catalans, com els de qualsevol altra nació, no sempre anaren sols a estudiar a Bolonya. Especialment si eren gent de famílies nobles, benestants, o si gaudien de prebendes i rendes eclesiàstiques —és el cas majoritari dels nostres personatges— solien dur amb ells o fer-se acompanyar també pels seus criats i fins i tot tutors, alguns dels quals signen com a testimonis en diversos actes notariais, com Ramon Ramon *serviente domini Pontii de Olivella*,¹²¹ o Bartomeu Caixal *serviente domini Bernardi Rafardi*,¹²² o Pere de Bríxia *nuntio domini Pontii de Pichalcheriis*.¹²³ A vegades fins i tot aquests criats i tutors podien aprofitar per seguir alguns ensenyaments a l'Estudi.¹²⁴

LA MORT

La mort forma part també dels nombrosos problemes que afecten l'estudiant en terra forastera. Els cicles de pestes, els problemes climàtics, les malalties, les bregues, i tantes altres causes motivaren que alguns estudiants mai més retornessin a casa seva i a la seva pàtria. Bolonya comptava amb esglésies, a l'entorn de San Procolo, on s'hi sebollien els cossos dels "scholares" difunts. El grup de catalans no foren gens aliens a aquesta última i gran veritat de la vida humana, la mort. Tot i que no sabem quants patiren aquest flagell, almenys tenim constància de Ponç Pere de Rossinyol, de qui s'obrí el testament formulat davant el notari Guiglielmo Bentivoglio Canuti, pel juliol del 1268, essent-ne testimonis Arnau Taverner, Ponç de Picalquer, Guillem Aimeric, Berenguer de Fluvià i Pere Homdedeu, de Perpinyà.¹²⁵

CATALANS A BOLONYA AL DARRER TERÇ DEL SEGLE XIII.

Disposem encara d'una altra relació d'estudiants catalans del darrer terç de segle gràcies al buidatge que s'ha fet d'una part de la documentació notarial (els

121. C.S.B., vol. V, doc. 431, p. 202, del 16 d'abril del 1266.

122. C.S.B., vol. V, doc. 272, p. 127, del 25 d'octubre de 1265.

123. C.S.B., vol. V, doc. 292, p. 137, del 5 de novembre del 1265.

124. Hom pot veure aquests i altres aspectes de la vida estudiantil a CLARAMUNT, SALVADOR: *La transmisión del saber en las universidades*, dins "La enseñanza en la Edad Media" ("X Semana de Estudios Medievales, Nájera 1999"), Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 2000, pp. 134-135.

125. C.S.B., vol. VII, doc. 246, p. 129, del 27 de juliol de 1268.

Memoriali)¹²⁶ i la documentació processal dels jutges de la Cúria del Podestà.¹²⁷ En donarem el llistat amb la referència de l'any de la seva primera presència documentada a l'Estudi de Bolonya.

- 1273 Egidi Pere, canonge de Lleida.
 1276 Ponç de Girona, fill de Ponç de Gouelon, *legum doctor*.
 1280 Pere Ramon de Perpinyà.
 1281 Nadal Rainier, de Perpinyà, *legum doctor*.
 1282 Gonzal Roderic, canonge de Lleida.
 Guillem, *thesaurarius Terraconensis*.
 Manfred de Merola, canonge d'Urgell i prior de Panissars.
 1283 Guillem de Castelló[d'Empúries].
 1284 *Petrus Capezus, canonicus catelanensis, filius domini Angeli*.
 1285 Raimond de Manresa.
 1286 Pere de Calders.
 1289 Pere Llobet.¹²⁸
 Bernat de Castelló, *scriptor*.
Carlinus de Albano, canonge d'Urgell.
 Nicolau de Santa Àgata, canonge d'Urgell.
 1290 Guillem de Vilanova, canonge de Barcelona.
Nicolaus de Gasejo, catalanensis diocesis.
 1291 Bertran Ermengol.
 Marc de Santa Eugènia, sagristà de Barcelona.
 Pere de Bellví, canonge de la seu de Barcelona.
 1295 Bernat Català.
Codolectus, de natione catalana.
Guidolectus, de natione catalana.
 Guillem, criat d'en Ramon, de nació catalana.
 Gonçal, *de natione catalana*.
 Joan, *de natione catalana*.
 Nadal, *de natione catalana*.
 Pere Ramon, *de natione catalana*.
 1298 Guillem Bruny, de Girona.
 Guillem Guillem *de Unde, de Cathalogna*.

126. SARTI, M.; FATTORINI, M.: *De claris Archigymsi Bononiensis Professoribus a saeculo XI usque ad saeculum XIV*, 2 vols., Merlani, Bologna, 1888-1896.

127. Buidats i estudiats per TAMBURRI, PASQUAL: "Natio Hispanica", pp. 187-218 i 220-234.

128. Aquest personatge, de qui s'afegeix *de Catalonia*, consta com a testimoni en un document notarial del 13 d'octubre de 1286. C.S.B., IX, doc. 348, p. 205.

Thibaldus Soliti, de Cathalogna.

- 1300 Guillem de Vilamarí, canonge i abat de Sant Feliu de Girona.¹²⁹
 Pere Bajol, de Barcelona, *scholaris in utroque iure*.¹³⁰
 Pere de Vila-rasa, *catelanus scholar Bononiae*.

RECAPITULACIÓ.

Amb les dades que precedeix hem intentat aproximar-nos a la importància de la presència de catalans a l'Estudi General de Bolonya en el marc del segle XIII, sens dubte el més presència catalana, rellevant pel que fa a la que hauria de tenir encara una certa continuïtat en els segles XIV-XV¹³¹, tot i la creació de l'Estudi del Convent de Santa Caterina de Barcelona, de l'orde de predicadors,¹³² de l'Estudi General de Lleida, IGLESIA per Jaume II, a partir de 1300, i la posterior erecció de l'Estudi de Perpinyà, per Pere el Cerimoniós, el 1350,¹³³ entre altres, i en el marc d'una general transformació de la geografia universitària europea, que afavorí l'aparició de nombroses universitats de petites dimensions —hom s'hi refereix com a “nacionalització”

129. Després bisbe de Girona, a la mort del seu oncle, entre 1312-1318.

130. Posseïdor d'una nombrosa biblioteca jurídica, tant de Dret civil com de canònic: “Dominus Petrus Baioli de civitate Barchinone provincia Cathelonia scholaris Bon. in utroque iure... promisit solemnī stipulatione dare et restituere Ghisalberto cui dicitur Pergaminus q.d. Ventura de Cormalis ... de civitate Pergami centum duodecim libr., decem et novem sol., turonensium grossorum ... et obligavit dictus dominus Petrus dicto Pergamino creditori nomine pignoris et ypothece duo Digesta Vetera cum apparatu domini Accursii, duos Codices cum apparatu domini Accursii, Digestum Novum cum apparatu domini Accursii, Infortiatum cum apparatu Accursii, Volumen cum apparatu d. Accursii, Sumam Açonis, Decretales cum apparatu d. Bernardi, et Speculum domini Guiglielmi Durantis, quos libros omnes dicti contrahentes predicti esse extimationis et valoris septingentarum l.b., quos quidem libros omnes sollidos, integros et immaculatos, dictus Pergaminus fuit confessus et contentus se a dicto d. Petro nomine pignoris ... habuisse ...” (TAMBURRI, PAS-CUAL: “*Natio Hispanica*”, doc. 14, p. 195). Cal assenyalar aquí la possessió per part de l'estudiant del famós “Speculum Iudiciale” del canonista francès Guillaume Durand, de formació bolonyesa i mestre del seu Estudi, com ja hem assenyalat a la part introductòria d'aquest treball.

131. A. Pérez Martín té documentada - però no publicada- la presència de 257 catalans en el segle XIII, i altres 70 en el primer terç del segle XIV. vid. PÉREZ MARTÍN, ANTONIO: *La presencia de los catalanes en Bolonia*, “Revista de Dret històric català” (Barcelona), 1 (2001), p. 246.

132. Hom pot veure la importància i formació d'aquesta biblioteca conventual i de l'Estudi de Santa Caterina de Barcelona a CASAS NADAL, MONTSERRAT: *La biblioteca del convento de Santa Catalina de Barcelona (siglo XVIII) y sus fondos librarios italianos*, “Archivo Dominicano” (Salamanca), XXIII (2002), pp. 91-218, però especialment pp. 93-98.

133. CLARAMUNT, SÁLVADOR: *Els Estudis Generals i les universitats*, “Història, Política, Societat i Cultura als Països Catalans”, vol. 3, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1996, pp. 350-360.

de les universitats¹³⁴ — i de nivell i rigor sovint mediocre, que comportà la substancial reducció o declivi de la “peregrinatio accademica” i la consegüent tendència a la regionalització en el reclutament dels universitaris.¹³⁵ A partir d'aquests moments la presència catalana a Bolonya disminueix considerablement,¹³⁶ tot i que continuarà sent important durant el primer terç del segle XIV, fins al punt que els estudiants catalans representaven el 48 % del nombre d'estudiants hispànics que freqüentaven les aules, molt per sobre del 12 % d'aragonesos o del 3,5 % de castellans.¹³⁷

Al llarg de les pàgines precedents hem pogut constatar la nombrosa i continuada presència d'estudiants catalans a l'Estudi bolonyès al llarg del segle XIII, tot i que ens n'ha arribat notícia per motius extraacadèmics, per deutes contrets, per bregues o per compra-venda dels manuscrits i textos jurídics que es realitzaven davant notari. Així doncs, aquests referents evidencien la presència d'un grup prou significatiu, que denota els esforços i el peregrinar de gent desitjosa de saber o de fer carrera, especialment en l'àmbit eclesiàstic, i la circulació i la importància del llibre manuscrit, l'eina bàsica de l'estudiant.

134. CARDINI, FRANCO: *I nuovi orizzonti della cultura*, a “Storia della Letteratura Italiana”, dirigida da E. Malato, vol. II: “Il Trecento”, Salerno editrice, Roma 1995, pp. 66-69.

135. Els motius foren múltiples. A més de la voluntat de molts monarques de comptar amb Estudis propis per motius de prestigi, cal tenir present que també es volia evitar que els súbdits i/o ciutadans es veiessin obligats a anar lluny dels seus països amb els costos econòmics consegüents; també les divisions creades pel Cisma d'Occident amb la doble obediència, les crisis progressives del segle XIV, i les dificultats inherents a la situació bèl·lica que imperava a l'Europa dels segles XIV-XV, hi influïren considerablement. Vid. VERGER, JACQUES: *Peregrinatio academica*, dins “La Università dell'Europa. Gli uomini e i luoghi. Secoli XII-XVIII”, Silvana edit., Milano 1993, pp. 112-114.

136. Amb tot, continuà essent encara important tot el primer terç del segle XIV, com pot apreciar-se a GARCÍA Y GARCÍA, ANTONIO: *Escolares ibéricos en Bolonia, 1300-1330*, dins “Derecho Común en España. Los juristas y sus obras”, Universidad de Murcia, Murcia 1991, pp. 21-45.

137. *Ibid.*, p. 22.